УДК 342.15

ФОРМА ПРОЯВУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ МЕЖ ДЕРЖАВИ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ

THE FORM OF DISPLAY OF TERRITORIAL BORDERS OF THE STATE: DOCTRINAL APPROACH TO THE DEFINITION

Шкабаро В.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля»

Стаття присвячена дослідженню функцій державного кордону. У роботі проведено аналіз наявних наукових досліджень щодо функцій державного кордону. Автором статті надано визначення поняттю «функції державного кордону».
Ключові слова: держава, державний кордон, функції державного кордону, територія держави, державний суверенітет.

Статья посвящена исследованию функций государственной границы. В работе проведен анализ существующих научных исследований функций государственной границы. Автором статьи сформулировано определение понятия «функции государственной границы».
Ключевые слова: государство, государственная граница, функции государственной границы, территория государства, государственный суверенитет.

The article is devoted to the research of functions of state border. The analyze of existing scientific researches of functions of state border was done in this work. The author of this article formulated a definition of the concept «functions of state border».
Key words: state, state border, functions of state border, territory of the state, state sovereignty.

Постановка проблеми. Державний кордон є невіддільним атрибутом держави та одним з головних параметрів території держави. Чітке визначення та встановлення державного кордону виступає одним з найважливіших питань у здійсненні зовнішньої державної політики.

Питання формування державних кордонів завжди викликало чималу зацікавленість наукових та громадсько-політичних кіл, а останнім часом в Україні набуло особливого значення та звучання. Формою прояву кордону держави виступають функції державного кордону.

Стан опрацювання. Державний кордон виступає об'єктом дослідження декількох наук: історії, політичної географії, політології, економіки, юриспруденції тощо. Державний кордон є явищем складним, багаторівневим та багатоаспектним. Деякі питання щодо визначення поняття та дослідження значення державного кордону знайшли своє висвітлення у роботах І.Г. Адамчука, С.М. Бабуріна, М.О. Баймуратова, Л.І. Волової, Ю.А. Дем'янюка, О.В. Діденка, О.В. Долгова, І.В. Долматова, Н.В. Камінської, Б.М. Клименка, Б.І. Клочкова, Д.А. Купрієнка, О.Ю. Малиновської, А.А. Порка,

Е.А. Пушміна, Ю.І. Скуратова, Т.О. Цимбалістого, Т.С. Цимбровського та інших.

Питання функцій державного кордону в основному були предметом політико-географічних досліджень. Цьому питанню приділяли увагу такі вітчизняні та зарубіжні вчені: С.І. Дмитрієва, І.Є. Журба, В.О. Колосов, П.О. Маслак, М.С. Мироненко, Р.Ф. Туровський, Р. Ратті, І. Студенніков та інші. Комплексного дослідження функцій державного кордону у вітчизняній юридичній конституційній науці не існує.

Питанням території держави та її кордонам у юридичній науці приділено певну увагу. Дослідження, що існують у цьому напрямку, проводились в основному у науці міжнародного публічного права. У науці ж конституційного права до останнього часу проблеми конституційно-правових засад формування, визначення та встановлення державних кордонів, питання їх охорони та захисту, значення та складу, а також види та функції кордонів держави майже не вивчалися. У рамках широкої правової проблематики питання державного кордону України не досліджувалися. Слід також наголосити, що на відміну від інших проблем теорії конституційного права проблеми функцій державного кордону, зважаючи на їх значущість у визначенні державної території, залишаються майже зовсім недослідженими як у вітчизняній, так і у зарубіжній юридичній конституційній науці. Все вищезазначене свідчить про актуальність обраної теми.

Метою статті є дослідження функцій державного кордону. Для досягнення поставленої мети передбачається досягнення таких завдань: аналіз наявних наукових досліджень щодо визначення функцій державного кордону, їх природи, ролі та значення; надання визначення поняттю «функції державного кордону».

Виклад основного матеріалу. Функції державного кордону є формою його прояву. Саме через функції державних кордонів розкривається роль, природа, значення та призначення цього державно-правового та політичного явища. Проблема функцій державного кордону є не тільки однією з найважливіших у теоретичних дослідженнях за цим напрямом, але й однією з найскладніших.

Розгорнуте та змістовне наукове пізнання державного кордону можливе лише за наявності широкого аналізу всіх його складових та форм прояву, у т.ч. видів, цінності, основ функціонування та формування, а особливо аналізу його сутності. У науці, як відомо, сутність будь-якого явища чи предмета проявляється через його якісні характеристики: ознаки, принципи та функції.

Функції державного кордону досліджувалися переважно вченими-географами. Вивчення функцій державного кордону знаходить своє місце у географічній лімології (науці про кодони) [1; 2; 3], дослідженнях з геополітики та політичної географії [4; 5], вітчизняних та зарубіжних наукових працях щодо транскордонного співробітництва [6; 7; 8].

Попри те, що сьогодні можна з упевненістю стверджувати, що у вітчизняній юридичній науці складений розгалужений, багаторівневий апарат відповідних визначень, дефініцій, право-пізнавальних конструкцій, завдячуючи чому виникають системні уявлення про сутність, природу, призначення певних державно-правових явищ [9, с. 291], понятійно-категоріальний апарат юриспруденції все-таки не містить визначення поняття «функція державного кордону».

Про малодослідженість проблеми функцій у вітчизняній і зарубіжній юридичній науці, зокрема у галузевій юридичній науці, у тому числі науці конституційного права, досліджуючи функції конституційного права, зазначав видатний вчений-конституціоналіст В.Ф. Погорілко [10, с. 76-78].

Термін «функція» у науці використовується у різних значеннях.

У тлумачних та енциклопедичних словниках визначення цього терміну залежить від галузі знань та сфери застосування. Так, у математиці це «залежна змінна величина», у фізіології та біології – «прояв життєдіяльності організму, тканин, клітин і т.п.» та «специфічна робота, діяльність органу чи усього організму», у філософії – «залежність однієї змінної від іншої» або «поняття, в якому фіксується стійкий спосіб активного взаємовідношення речей», у соціології – «роль, яку виконує певний соціальний інститут або процес щодо цілого» або «роль, яку виконує певний соціальний інститут щодо суспільства (наприклад, функції держави, сім'ї, навчальних закладів тощо)», в інших позначеннях – «значення, призначення, роль чого-небудь» або «обов'язок, круг діяльності, належна виконанню робота». У загальному визначенні функція за словниками визначається як «явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін», «закон, за яким кожному значенню змінної величини (аргументу) ставиться у відповідність якась певна величина», «явище, що залежить від іншого явища та змінюється по мірі цього іншого явища», «явище, що залежить від іншого, основного явища та слугує формою його прояву чи здійснення».

Як зазначає відомий науковець Н.М. Оніщенко, термін «функція» досить багатомірний, він придатний для характеристики будь-яких динамічних структур [11, с. 49]. Це обумовлено специфікою пізнавальних завдань тих наук, в яких його використовують (математика, біологія, соціологія, юриспруденція). Однак у більшості випадків з функцією пов'язується спрямований вплив системи (структури, цілого) на певні сторони зовнішнього середовища [9, с. 291].

Російський дослідник Д.А. Липинський вважав, що термін «функція» багатозначний і не є, власне, юридичним поняттям [12, с. 144].

Безумовно, термін «функція» у філософії, математиці, фізиці, хімії, біології та інших науках має зовсім інше значення, ніж у правознавстві.

Вважаємо, що функції державного кордону мають синтетичний характер. У функціях державного кордону реалізуються усі елементи його сутності у залежності від умов існування та певного етапу розвитку держави і суспільства.

Державний кордон є невіддільним та обов'язковим чинником формування цілісного державно-територіального організму. Без чітко визначених кордонів держава не може реалізувати весь комплекс своїх суверенних прав. Від функціонування державного кордону залежить також розвиток міждержавних і позадержавних відносин. Кордон держави свідчить про рівень її цивілізованості й відкритості для міжнародного співробітництва [13, с. 113-125; 14, с. 17].

Характер функцій державного кордону визначається природою його елементів та їхніми структурними взаємозв'язками.

Функції державного кордону тісно пов'язані як з морфологією та тривалістю існування наявних меж території держави, так і з їх політичним статусом.

Умовно під функціями державного кордону необхідно розуміти роль, яку виконує державний кордон стосовно державної території та всієї держави у цілому.

Науковими дослідженнями визначена ціла множинність функцій, що виконує державний кордон. У наукових дослідженнях виділяють бар'єрну, контактну та фільтруючу функції, а також функції віддзеркалення, регулювання, відділення та порівняння. Цей перелік не є вичерпним. Дослідники визначають багатомірну та багатофункціональну роль державних кордонів у політичному житті та процесі функціонування держави.

На думку Я. Верменич, кордон виступає водночас як бар'єр і як зона контакту. За допомогою візових та митних бар'єрів держави захищають власні економічні ін-

тереси й національну безпеку, і тоді на перший план виступає бар'єрна функція кордону. Але кордони мають бути достатньою мірою проникними для людей, товарів, інформації, фінансових потоків; у цьому разі виявляється задіяною насамперед їхня контактна функція. Зростання її ролі потягнуло за собою появу окремого наукового напряму, зайнятого вивченням транскордонності – міграцій, прикордонних контактів, єврорегіонів тощо [15, с. 34].

У зв'язку із процесами глобалізації контактна функція кордонів активізується, тому головною проблемою стає не локалізація лінії кордону, її демаркація і делімітація, а функціональне призначення [16, с. 266].

У наукових дослідженнях зазначається, що кордони Європи є шрамами історії, але вони поступово втрачають свою основну функцію – бар'єрну. На сьогодні прагненням народів Європи є подолання «шрамів історії» та створення можливостей, у більшій мірі для населення прикордонних регіонів, кращої співпраці у всіх сферах життя у контексті реалізації ідеї європейської інтеграції [17, с. 140]. Бар'єрна функція кордону сильніша, якщо вона розділяє військово-політичні чи економічні блоки [18, с. 327].

Існування функції кордону як бар'єру і постійно зростаюча роль транскордонного співробітництва є результатом багатьох складних процесів, що відбуваються останнім часом у світі, до яких відносять: процес демократизації суспільно-економічного життя в Україні, підписання Україною Угоди про Асоціацію з ЄС; швидкі темпи зростання інтенсивності міжнародних контактів практично у всіх галузях суспільно-економічного, політичного, культурного життя тощо; ліквідація внутрішніх кордонів ЄС; створення наднаціональних структур [19, с. 237; 20, с. 209]. Ці процеси рішуче впливають на зміну функцій кордону.

На сьогодні, за умов процесу поглиблення та розширення європейської інтеграції, роль і значення кордонів в Європі поступово змінюється. Більш рельєфно це простежується у зміні домінування тих чи інших функцій кордону, у даному випадку – у домінуванні функцій контактного характеру кордонів, їх «прозорості», «транспарентності» всередині Європи, і посиленням бар'єрної функції кордонів на нових межах Євросоюзу. Втім, геополітична роль кордону у певному просторі, де проживають конкретні люди, народи, які мають і розвивають певні відносини між собою, має неперевершене значення саме тоді, коли ці контакти як живі зв'язки, котрі мають давні щоденні традиції, можуть бути порушені [17, с. 142].

Погоджуємося з думкою, що інтернаціоналізація господарського життя та стрімке зростання транскордонних потоків людей, інформації, товарів, капіталів, енергії, забруднювачів, розширення компетенції міжнародних організацій та підвищення впливу транскордонних суб'єктів у різних сферах діяльності (етнічні та соціальні рухи, неурядові організації) змінюють функції державних кордонів, які стають більш «прозорими» [1, с. 45].

Кордони є складним суспільним явищем, пов'язаним із фундаментальними основами політико-територіальної організації суспільства. На думку О.В. Цвєткової, зміна функцій кордонів є важливим показником соціально-економічної територіальної диференціації та інтеграції [21, с. 12].

Досліджуючи процеси трансформації функцій кордонів, деякі вчені зазначають, що уведення функцій кордонів негативно вплинуло на зв'язки у багатьох сферах життя. Існування держави без кордону як найважливішого атрибуту його політичної і етнокультурної систем уявляється досить проблематичним. Зникнення або «стирання» державного кордону може збільшити ризик утрати національної ідентичності, ослаблення економічної міцності та погіршення соціального клімату окремої держави. Разом з тим, кордони сьогодні не просто розділяють держави, а є форпостами різних політичних, економічних і культурних систем – вони стають центром співробітництва, де життєві правила і соціальні практики людей перетинаються [19, с. 237-238].

Зростання функціональної ролі кордонів у політичному процесі потребує визначення місця кордонів локальних територіально-політичних систем у системі світових кордонів. Концепції щодо впливу кордонів на політичне життя сучасних країн виходять з потреби аналізу їх ролі у суспільній свідомості. Сталість ідентифікації людини з територіями різного рангу (країною, регіоном, місцевістю) створює підґрунтя відтворення соціокультурних організаційних форм, які сприяють збереженню цілісності та унікальності суспільства і надають можливість реалізації національно-політичного самовизначення та державного будівництва [18, с. 329].

Державні кордони пропонується тлумачити крізь призму політичного підходу, що ґрунтувався на взаємозв'язку головних парадигм міжнародних відносин і функцій державних кордонів. Головний вектор – вивчення державних кордонів у міжнародних конфліктах, встановлення та підтримання миру [22]. За такого підходу держави постають як найважливіші суб'єкти міжнародної діяльності, а кордони між ними – жорсткі розподільні лінії, що захищають державний суверенітет [23, с. 19].

Як зазначає відомий дослідник державних кордонів В. Колосов, значення кордону у житті людей не можливо зрозуміти без аналізу його ролі у суспільній свідомості, самоідентифікації людини з територіями різного рангу (країною, регіоном, місцевістю). Функції та значення кордонів у житті держави і суспільства – предмет і результат дискусій та компромісів. Роль кордонів порізному інтерпретується різними соціальними групами. Соціальні уявлення про кордони багато у чому морфологізовані та є найважливішим елементом етнічної та політичної (національної) ідентичності. Морфологія і функції державних кордонів залежать від лояльності громадян своїй державі, а вона – від етнічної та політичної ідентичності населення з обох сторін кордону. Проблема ідентичності нерозривно пов'язана з аналізом функцій держави. З цього випливає проста політична формула: якщо немає стабільної політичної ідентичності, немає й стійких кордонів, стабільної території, немає стабільної держави або іншої політичної одиниці у цілому [1, с. 45-47].

З дослідженого наукового та енциклопедичного матеріалу можна сформулювати змістовне визначення поняття функцій державного кордону, що зводиться до тої ролі, яку державний кордон виконує у забезпеченні державних та суспільних потреб.

Тобто, під функціями державного кордону слід розуміти форму прояву державного кордону, що змінюється залежно від сучасної цінності, важливості, необхідності та призначення територіальних меж держави у забезпеченні державного суверенітету та задоволенні потреб людини, суспільства і усієї держави в цілому та визначається існуючими правилами, встановленими як на державному рівні національним законодавством, так і на міжнародному – у міжнародних нормах та стандартах.

Висновки. Проведений аналіз підтверджує, що функції державного кордону є найскладнішими та найважливішими його характеристиками. Розуміння сутності та змісту функцій державного кордону дає можливість зрозуміти значення та призначення кордонів держави для реалізації нею свого суверенітету, визначити роль державного кордону. Функції кордону держави є формою його прояву. Найбільший прояв та притаманність тих чи інших функцій державного кордону більшою або меншою мірою залежить від типу кордону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колосов В. Теоретическая лимология: новые подходы / В. Колосов // Международные процессы. – 2003. – № 3. – С. 44-49.
2. Колосов В.А. Политика и политическая география / В.А. Колосов, Н.С. Мироненко. – Москва : Аспект Пресс, 2001. – 479 с.
3. Дмитриева С.И. Лимология : [учебное пособие] / С.И. Дмитриева. – Воронеж : Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университета, 2008. – 112 с.
4. Туровский Р.Ф. Политическая география : [учебное пособие] / Р.Ф. Туровский. – Москва – Смоленск : Изд-во СГУ, 1999. – 381 с.
5. Шульга М.А. Геополітика / М.А. Шульга [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.djerelo.com/politology/128-geopolituka-shulga/8523-06-kordon-vyznachennya-vydy-funkc%D1%96yi-problema-yakost%D1%96.html.
6. Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його місце в реґіональному розвитку / І. Студенніков // Регіональна політика у країнах Європи: Уроки для України / За ред. С. Максименка. – К. : Логос, 2000. – 171 с. – С. 138-170.
7. Ratti Remigio. Borders and Regions in a Changing Europe – a Theoretical Framework / Ratti Remigio // Regional Contact. – 1997. – № 12. – P. 32-40.
8. Komornitcki T. Granice Polski. Analiza zmian przenikalnosci w latach 1990-1996 / T. Komornitcki. – PAN, IgiPZ, Warsaw, 1999. – 347 s.
9. Оніщенко Н.М. Функції права: системний погляд, характеристики та значення у соціальному житті / Н.М. Оніщенко // Актуальні проблеми сучасного конституційного права України: збірник наукових праць / відп. ред. академік НАН України Ю.С. Шемшученко та доктор юридичних наук, професор О.В. Батанов. – К. : Юридична думка, 2014. – С. 291-305.
10. Погорілко В.Ф. Вибрані праці. До 75-річчя від дня народження / В.Ф. Погорілко ; Відп. ред. академік НАН України Ю.С. Шемшученко. – К. : Юридична думка, 2013. – 436 с.
11. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії : [монографія] / Н.М. Оніщенко. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.
12. Липинский Д.А. Соотношение функций права и функций юридической ответственности / Д.А. Липинский // Известия высших учебных заведений. Серия «Правоведение». – 2004. – № 3. – С. 144-155.
13. Державне управління регіональним розвитком України : [монографія] / за заг. ред. В.Є. Воротіна, Я.А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
14. Камінська Н. Теоретичні аспекти походження та розмежування понять кордон і фронтір / Н. Камінська, Б. Клочков // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2015. – № 6. – С. 16-22.
15. Верменич Я. Історична лімологія: проблеми концептуалізації / Я. Верменич // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. – 2011. – Вип. 5. – С. 29-48.
16. Долматов І.В. Державні кордони в контексті лімології / І.В. Долматов // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. Вип. 42. – Одеса : Юридична література. – 2008. – С. 263-268.
17. Кіш Є.Б. Концептуальні засади лімології: проблематика кордонів Європи / Є.Б. Кіш // Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія». – 2012. – Вип. 29. – С. 140-144.
18. Долгов О.В. Основні підходи до аналізу процесів формування та еволюції політичних кордонів / О.В. Долгов // Актуальні проблеми політики. – 2014. – Вип. 51. – С. 322-330.
19. Альдикенова С.М. Трансформація функцій кордонів у прикордонних територіях / С.М. Альдикенова, А.П. Голіков, Н.І. Гончаренко, О.В. Ханова // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2009. – Вип. 24. – Ч.1. – С. 237-243.
20. Журба І.Є. Інтеграційна складова кордону в умовах розширення Європейського союзу / І.Є. Журба // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 5. – Т. 1. – С. 208-213.
21. Цветкова О.В. Территория и границы: внутристрановое и межрегиональное измерение / О.В. Цветкова. – М. : Логос, 2014. – 132 с.
22. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / А. Лейпхарт ; пер. с англ. А.М. Салмина, Г.В. Каменской. – М. : Аспект-Пресс, 1997. – 287 с.
23. Камінська Н.В. Проблеми концептуального визначення поняття державних кордонів у сучасній юридичній науці / Н.В. Камінська, Б.І. Клочков // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2015. – № 2 (10). – С. 16-27.